

ROLAND BARTHES: TRAJİK BİR YAZMA SEVİNCİ

— I —

Bahadır GÜLMEZ*

ÖZET

Bu yazıda Fransız göstergebilimcisi Roland BARTHES'in metinlerindeki anlam arayışı ve anlamın oluşması incelenmiştir. Ayrıca Barthes yazısının en önemli özellikleri olan sapma, türetme, nötr arayışı, vb. olgular üzerinde durulmuş, yazı pratiğinde doğan değişik hareketler çözümlenmeye çalışılmıştır.

En genel anlamda Anlamın kaygan, belirsiz, güvensiz bir özellik göstermesi Barthes'in yazı pratiğinde değişik tutumlar takınmasına neden olmaktadır. Ne var ki bu bilinçli yazı pratiği, Barthes'in yazarken duyduğu "yazma sevincini" parçalamakta, bu da trajik bir yazma sevincinin doğmasına neden olmaktadır. Zaten Barthes yazısının asıl ilginç özelliği de bu trajik yazma sevincidir.

RESUME

Dans cet article, B. GÜLMEZ se propose d'étudier les traits caractéristiques de l'écriture de Roland BARTHES comme la fuite permanente du sens, la recherche du neutre, la pratique du fragment et enfin la dérive.

Dans le texte barthésien, le sens se dérobe obstinément et déjoue le lecteur. A ce mouvement général de l'écriture, s'ajoute la multiplicité des instances. Ainsi s'opèrent au sein de l'écriture des déplacements perpétuels entre des pôles opposés.

Malgré les appels pathétiquement prononcés, malgré la jouissance qu'il éprouve dans la pratique scripturale, Barthes rejette passionnément les divisions. Mais la jouissance telle qu'elle est inscrite dans le texte est tragique, et c'est la justement la réussite de cette écriture.

Roland Barthes'ı okumak başlıbaşına düşünsel bir serüvene girişmek gibi bir şeydir. Göstergebilim ilkelerinin belirleyicisi Barthes, yapısalcılığın kuramcılarında birisi olarak Barthes, yazın eleştirmeni Barthes gibi adlandırmalardan hareketle bir Barthes imgesi oluşturmak gerçekten güçtür. Yapıtlarının bütünlüğü içinde konumunu belirleme, O'nu düşünbilimsel bir daldaki sınıflama gibi kaygılarınız tümünden anlam-sızlaştırır. Zaten kendisi de çağımız düşünsel yaşamının en önemli isimlerinden bi-

* Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

risi olmasına karşın düşün adamı olmayı reddeder. Gerçekten de, yöntemsel olarak bilimsel ilke belirleme, bilimsel bir sonuç oluşturma, kısacası kendi deyimiyle "bilimsel görüş stoku" kaygıları yoktur onda. *Mythologies* (Söylenler)'den *Système de la mode* (Moda Dizgesi)'ne *Racine*'den *S/Z*' e dek uzanan çizgide inanmakla tereddüt arasında gidip gelirsiniz. Söylem biçimi ne denli değişmiyor görünse de içerik sürekli dalgalıdır, büyüleyicidir. Belki de zaman zaman öfkelenendirici. Yapıtıyla aynı düşünmek, farklı düşünmek gibi bir şiirsellik sürecinde yaşamakta, okuduğunuz metinler sizde bir unutkanlığı, şizofrenik bir eğilimi debelendiriyormuş izlenimi uyandırmaktadır. Ya da geçici olarak yazılmış, yeniden unutulmaya mahkummuş gibi yaşarsınız metinlerini. Aslında kendisinin pek hoşlanmadığı sözcük olan özgünlüğündendir bu tür izlenimleriniz. Çünkü onun yazı biçimi, organları kopmuş bir bedenden fıskırıyor, bununla birlikte kopuk bir el öte yakada, bedenin öte yakasında yazıyor gibidir. Hep bir yerlere ulaşabilmek, bir uç noktaya varabilmek kaygısıyla belki. Bir yandan yeşillenirken bir yandan da kuruyan, köklerini unutup hep bir yerlere dolanmak isteyen sarmaşıklar örneği.

Bizzat kendisinin yazdığı özgeçmişsel kitabı *Roland Barthes par lui-même* (Roland Barthes Roland Barthes'i Anlatıyor)'u okurken gülmekle düşünmek, şaşırarak duyulanmak arasında gider gelirsiniz. Ama *O'nu okurken* gülmek düşünceyle özdeşleşir, bu bir bakıma anlaksal (entellektüel) bir zevktir, mutlu bir okuma biçimidir. İçinizde tümcelerini sık sık yeniden okuma isteği uyanır, anlamı yakalamak için peşlerinden koşarsınız. Ama öylesine bir çokseslilik vardır ki anlam size gizleniyor, ya da yok gibi gözüktür. Oysa sonuç niteliğinde, daha doğrusu kural, kuram, ilke niteliğinde bilimsel bir söylem söz konusu değildir. Kendi deyimiyle "erotik" bir söylemi dener O. Toplumbilimsel, ruhbilimsel ve elbette dilbilimsel göstergelerin içiçe kaynaştığı bir söylemdir onunki. Örneğin "*Fragments d'un discours amoureux*, (Bir Aşk Söyleminden Parçalar) adlı yapıtını okurken bedenin yitik organlarını aramak duygusu uyanır sizde. *Roland Barthes par lui-même*'i okurken de benzer bir duygu depreşir içinizde. Özellikle ikincisinde, değişik izleksel başlıklardan oluşturularak parçalar halinde yazılmış yapıtta, Özne'yi bulabilmek kaygısıyla, kolları, bacakları, gözleri yerli yerine oturtmak gibi bir kaygı doğarsa, bilin ki yeni bir yazı türünü keşfettiğinizdendir. Bilgikuramsal içerikli en temel anlamda *Anlam*, kendi kendini ifşa ediyormuş gibi görünmekten uzak olup, tersine özgün bir yazı türüyle kendi kendini yıkmaktadır. Sanki mantıksal bir tutarsızlık, bir dağınıklık var izlenimi oluşur okuyucuda. Üçüncü tekil şahısta kendi adına konuşma, yani "o" şahıs zamiriyle anlatma etkinliğini üst-dil mekanizmasının işleyişi çerçevesinde değerlendirirseniz, "Özne" yitiktir. Eğer metinde "ben" arayışına girişirseniz, "ben" öte yakada, bedenin öte yakasında, bilinçaltındadır.

Oysa ilk önemli yapıtlarından *Le Degré zéro de l'écriture* (Yazının Sıfır Derecesi)'ni okurken yazınsal denemenin tarihselliği hakkında "Yazın nedir?" gibi klâsik sorular dizgesinde belli bir öznenen ilginç yanıtlar alırsınız. Söz konusu yapıtta deşindiklerini, tarihsel düzlemde yazınsal gösteren düzeyinde değerlendirdiğinizde Barthes'in biçimsel, bir gerçekliği betimlediğine tanık olursunuz. Oysa bu gerçeklik tarihsel sorunsallığa bağlıdır, sürekli değişkendir, yadsınamayacak derecede sorulu ve sorunsaldır. Bu anlamda Barthes'in tarihsel ve düşünsel evrime bakış açısı öznel-dir, bireysel düşünme durumlarına bağlıdır.

Peki ya *Mythologies'deki* kentsoylu sınıfın normlarını sosyo-kültürel açıdan çürütme amacı taşıyan ideolojik tutumunu nasıl değerlendireceğiz? Elbette klasik dizgede La Bruyère'in "*Karakterler'inin* çağdaş bir uyarlaması, ama en önemlisi yeni bir yazı ve eleştiri anlayışının doğuşuna bir örnek olarak. Ne ki biçim değişmiştir, yazı türü değişmiştir. Doğal olarak içerik, alışlagelmişliğin dışında *dildir*, dilin yalnızca bir bildirişim aracı olmadığıdır. Nitekim *Systeme de la mode'dan S/Z'* e uzanan çizgide, göstergibilimci Barthes vardır, bilimsel saptamalarda bulunan Barthes vardır. Ama yazı türü her zaman farklıdır, bir fikrin anlatılması ve açıklanmasından çok, sözsel eylemle etkinlikte bulunan, bir sonuç ya da kurama ulaşma kaygısı olmayan, bununla birlikte üreten Barthes vardır. Fakat *Roland Barthes par lui-mème* ile söylem biçimi değişir. Kendisi çağımız aydınları anıtının en üst katlarında yer almasına karşın, anıksal (entellektüel) erki reddetmiştir. Çünkü anıksal (entellektüalizm) O'na göre bir çeşit terörizmdir, nesnellik maskesi altında yatan kişisel bir fantazmadır. Barthes bu nedenle üçüncü tekil şahıs ve şimdiki zamanda *eylemsiz bir özne* olarak konuşmayı yeğler. Şiirsellik, romansallık içindedir orada. Buna en güzel örnek son yapıtı olan *La Chambre Claire* (Aydınlık Oda) dır, ve bu yapıtın fotoğraf göstergibilimi üzerine bir yapıt olduğunu söylemek gerçekten güçtür. Orada en son Barthes vardır. Ölüm izleği yapıtta kol gezmekte, yazar annesinin ölümünü anlatırken bir bakıma kendi ölümünü ilan etmektedir. İşte birkaç gösterge:

"Annemin ölümü sonrasında yalnız ve yalnızca kendi ölümümü bekleyebirdim."

"Bu ölüm sonrasında kendi ölümüm de kaçınılmaz; iki ölüm arasında beklemek boşuna."¹

Gerçekten de Barthes'a göre ölüm izleğiyle yazının konusu tükeniyordu. Yazma uğraşısı bundan böyle Todorov'un deyimiyle inanılır bir gerçeği geçersiz kılmak, ölümlü yasallaştırmak olurdu. Nitekim kitabın konusu fotoğraftı ve fotoğraflar da sessiz dilleriyle "yaşadım", mezar taşları örneği "burada gömülüdür" demektir. Barthes bu yapıtıyla, çok daha önce Cerisy tartışmaları sonrasında yayınlanan *Prétexte* (Vesile)'de dile getirdiği düşün adamı olmaktan çok roman kahramanı olma mutluluğuna eriyordu.

İşte ilk yapıtlarından başlayarak son yapıtlarına dek sürekli yenilenen çokseslilik ve çoğulanlılık Barthes okurlarını şaşkıncı boyutlarda düşündürüyor. "Acaba Barthes yazı masasında yazarken kendini sürekli ameliyat masasında mı sanıyordu?" diye düşünüyor insan. Bu yazı örneklerinin birbirinden öylesine kopuk içeriklerle birbirini izlemesi sürekli yenilenen estetik ameliyatlarını anımsatıyor insana. Niçin bu denli çok değişken ve çok boyutlu uzamları işgal etti kalemle? Flaubert örneği bir romancı yaklaşımıyla, boşlukların kopuklukların düzleminde Anlam arama kaygısı, anlamlama itkisi neden ve nerelerden geliyor? İnsan düşünmeden edemiyor yine: Yazmak iğdiş edilme miydi? Tüm bu sorular, genel bir çerçevede yapıtlarının tümüne bir anlam vermeye çalıştığımızda, Barthes'in, eleştirinin, çözümlemenin yönünü özgür bırakmayı yeğlediği sonucuna götürüyor. Çünkü O, yazınsal bir türün yapıtlarını, ilkelerini belirleme gibi bir arayış sürecine hiç bir zaman girmemiştir.

1 Tzvetan TODOROV "*Le Dernier Barthes*" in *Poétique*, sayı 47, Eylül 1981, Seul, Paris (Alıntılar da bu makaleden çevirilmiştir).

Onunla şu yazınsal türü sevmek ya da sevmemek, şu yazınsal türü benimsemek ya da dışlamak gibi tüm bir tarihi uğraştıran konular, sorular güncelliğini yitiriyor. Bilimsel bilgi ve birikimin ne denli tüketime dönük olduğunu, sevgisiz, tutkusuz bir bilginin saçmalığının, anlamsızlığının bilincine eriyoruz. *Roland Barthes par lui-même*'de şöyle yazar:

"O, anlıksal uğraşlarını her zaman bir zevkle birleştirdi. Örneğin panoramik (toplu) bakışla. Eyfel Kulesinden görünümü seyrettiğinizde konu hem düşündürücüdür hem de sevinç vericidir."²

Barthes'in yapıtlarında ilgimizi çeken bir diğer nokta da rastladığımız izlek yığındır. Dizgeci, kuralcı, ideolojik olgu ve kavramların kötürümsel yaşamı, Anlamın kısıtlayıcı kafesi gibi. Devinimsizlik, durukluk gibi. Ve nihayet birbiriyle özdeşleşen sapma, türetme gibi. Barthes'in söylem biçimi, bu olgu ve kavramları yorumlarken durmadan bir uzamdan başkasına kaçan, firar eden ve kaçarken de düşünen ve düşündüren bir söylem biçimidir. İşte dizge kavramı üzerine yazdıkları:

"Gerçeğin en önemli özelliği elle tutulabilir olmayışı değil midir? Peki dizgeninki de onu elle tutulur kılmak değil midir? Peki dizgenin bu gücünü reddeden, gerçek karşısında nasıl bir tutum takınacak? Doğal olarak düşünsel bir aygıt olan dizgeyi başından savacak, ama yazma uğraşısını dizgesel bir biçim olarak kabul edecektir."³

Ve işte ideoloji olgusu hakkında yazdıkları:

"İdeoloji yinelenen ve var kalandır. İdeolojik (ya da karşıt ideolojik) yaklaşımın kendisini yinelemesi ve var kalması ona yetecektir (Hem de değerini koruduğunu gimürükten geçirilen bir mal gibi ilan ederek)."⁴

Hemen belirtelim, Barthes bu tür yorumlarında yazdığı uzamda yoktur. Ne ki bu uzam karalanmıştır, anlam üretmektedir, anlamla yüklenmiştir. Tümceler bir sonuca ulaşmak istercesine yönelmiş olmayıp, tersine yıkıntılar, çökükler oluşturarak ilerler. Özellikle anlamın oluşma sürecinde rastladığımız görünüm enkazlarla doludur. Okuyucunun yorumunu şaşırtan bir yazı türüdür onunki. Sanıyoruz Barthes'in bu etkinliği, kendisinin yazınsal metne yaklaşımının incelenmesiyle açıklanabilir. *Le Plaisir de texte* (Metnin Verdiği Haz)'da yazınsal metinden tadalma, haz duyma olgusunu incelerken, metnin okuyucuya yapış yapış bir zift gibi yapışkan itikisel özelliğinden ve metindışı verilerden (örneğin yazarın özyaşamı, anıları gibi) sıyrılamama ve sıyrılabilmek yollarından söz eder. Metnin okuyucuyu neden bu denli uğraştırdığını ve onun neden sürekli bir bilinirlik ve bilinmezlik içinde yaşadığını soruşturur. Sonuç olarak Barthes, bu ikircikli bağımlılıktan uzaklaşan, anlamın yerini sürekli değiştiren ve metnin tanrı vergisi bir yapıya sahip olmadığını kanıtlamak isteyen bir tutum içindedir. Bu da kuşkusuz "mümkün olmayı arayış" sürecinde yaşamayı ve yazmayı zorunlu kılmakta, yazı pratiğini sapsmalara yöneltmektedir. İşte Barthes'in mümkün olmayı arayışı özünde şu etkinliğinde gizlidir: sınıflandırmaların dışında kendisine bir yer edinmek, sözü edilen ve alışılmış konulara bir üst-gözle yaklaşmak.

2 *Roland Barthes par lui-même*, Seuil, Paris, 1975 (L'Idée comme jouissance), s. 107.

3 A.g.y. (Systeme/Systematique), s. 174-175.

4 A.g.y. (Ideologie et esthetique), s. 108.

İşte bunun için metnin akan suyunun yönünü değiştirme yanlısıdır Barthes. Kıyı boyunca yürümeyi sevmez. Yatak noktalarından hareketlenen ve sonra değişik kollara ayrılan nehirler örneği bir savdan ya da bir izmden kaynaklanan sonuçlardan hoşlanmaz. O'nun bu eğilimi, Anlamı sürekli bir yerlere yerleştirme ve yapılaştırma arzusuyla açıklanabilir sanıyoruz. Çünkü Anlam ideolojik olabilir, okuyucuyu zehirleyebilir. Önemli olan Anlamın sağlığını kurtarmaktır. Onu birinin tekelinde bırakmaktansa, bir nakil aracı gibi gezdirmek yazıyı daha üretken ve verimli kılan bir etkinlik olacaktır. Önemli olan Anlamın terörizmine karşı direnmek, Öznenin özgürlüğünü sağlamaktır.. Barthes'ı okurken Anlamın sürekli gezgin bir görünüm kazanması aslında bundan ileri gelmektedir. İster rejim ister düşünce olsun tüm "totaliter" olana karşı çıkması da bu görüşüyle koştur çizgidedir. *Roland Barthes par lui-même'deki* şu tümce bu açıdan oldukça anlamlıdır: "Açıkcası O, anlamdan muaf tutulmuş bir dünyayı imgeler (askerlik hizmetinden muaf tutulma gibi)"⁵. Ayrıca S/Z çözümlemesinde, Balzac'ın *Sarrasine*'nindeki kahramanların kişilik gelişimi hakkında okuruna izleksel olduğu denli kültürel ipuçları vermesi, merakını giderici ya da geliştirici varsayımlarda bulunması ve onu bir okuma biçimine yöneltmesi metnin çok anlamlılığını keşfetme tutkusundan kaynaklanmaktadır. Amaç aslında metni yapılaştırmaktır.

Bir tutku derecesinde kendisini gösteren bu eğilimi genel bir çerçevede değerlendirecek, Barthes'ı, kendisinin de yadsmadığı *Ütopya* olgusuna götürür. O'na göre Ütopya en düzenli evrendir:

"Ütopyanın yararı nedir? Anlam oluşturmaktır.(...) O, yazara aşınadır, dosttur, çünkü yazar anlam bağışlayıcısıdır: yazarın uğraşısı (ya da sevinci) anlam vermektir, ad koymaktır. (...) Örneğin Metin de bir ütopya'dır; onun anlam-bilimsel işlevi varolan yazına sanata ve dile anlam yüklemektir. Dün yazın, geçmişteki yaşamıyla açıklanıyordu, oysa bugün ütopyasıyla."⁶

Gerçekten de Barthes'in, Anlamı "kaygan, kararsız, yanlıcı, çoğul" gibi sıfatlarla tanımlaması, yukarıda sözünü ettiğimiz yazıda sapma-türetme etkinliğiyle eytişimsel bir ilişki içindedir. Ayrıca, kendisini tüm sınıflandırmaların dışında belirleme eğilimi ve söylemde üçüncü tekil şahsı yeğlemesi yine Ütopya ve Sapma anlayışının bileşkesinden doğmaktadır. Yazı pratiğinde öznenin belli bir şahısta yazmak eğiliminden kurtulabilmesinin ne denli olanak dışı olduğu bir gerçek. Yazan Öznenin, karalanan uzamda mutlaka birşeyler kalacaktır. Özne bu uzamı işgal etmediğini iddia ediyorsa ütopyalar evreninde yaşamaktadır. İşte Barthes ütopik düzeyde böylesine bir yazı etkinliğiyle Anlamın akarcasına dolaşımını sağlamaya çalışmıştır. Sözün yerini sürekli değiştirerek onu canlı kılmaya, artık tamir edilmesine, onarılmasına gerek kalmayacak biçimde yapılaştırmaya çalışmıştır. Ne var ki kendi "özben"i, özne olarak gizlendiği sanılan özbeni ütopik uzamda kendi söyleminde yerini almıştır. Tümcelerinin içerikleri bizi nesnel durumlara götürdüğü halde, yazarın yani Öznenin "ben"i oradadır. Barthes'in kendisi bir soruyla doğrular bunu:

5 A.g.y. (L'Exemption de sens), s. 90.

6 A.g.y. (A quoi sert l'utopie), s. 80.

"Amacım tümden anlamlama. Ama "benim" anlamlamalarım mı söz konusu?" Bir başka deyişle O, yazma uğraşında doğan aldatıcı fakat üretken gc Sapmanın, Tretmenin bilincindedir. Cnk aradığı anlamı "şube açmak" için uzaklara gönderen, titreştiren gezindiren ve bunun da ötesinde yazınsal söylemin öznesini geniş bir daire içinde dolaştıran ütopyadır, Sapmadır, Tremedir. Bu da nesnel anlatımın bir başka biçimidir. Ne var ki ortada *trajik bir oyun* etkinliği vardır. Söylem, aşk krizlerine tutulurcasına ilerlemektedir. Yazının te yakasında oluşan boşlukta iten, yürekte yazarak ilerlemektedir. Özne bu sapmalar ve topyalar evreninde metinle içten bir ilişki içindedir. Belki bunun da ötesinde, özne yazısıyla bir aşk sürecinde yaşamaktadır. Ancak cnc tekil şahısta yazma etkinliğiyle, tümceler nesnel durumlar yaratmasına karşın, "ben" in kılık değiştirerek bir başkalaşım sürecinde yaşaması olanaksız olacaktır. Cnk "O" kişilik zamiri de nihayet bir kurmacadır. Kurgusal bir tasarımıdır. İşte bunun için söylemdeki söz konusu Sapma, söylemi sürekli olarak geniş, belki de sonsuz düzlemde dolandıracak ve doğal olarak da Anlamı sürekli uzaklara gönderecek, bir gcebe gibi gezirdirecektir. Barthes'ın yazısında hızlı dnşimlerin olması bu etkinliğiyle açıklanabilir sanıyoruz.